

Kvesal chocholatý – živoucí legenda Aztéků a Mayů

V šerosvitu a husté zelené zmlčí pralesních velikánů namáháme své oko současně s optikou dalekohledů, abychom zachytili ve větvích až 30 m vysokých stromů obalených lišejníky a bromeliemi jednoho z nejkrásnějších ptáků Nového světa, vzácného kvesala chocholatého (*Pharomachrus mocinno*), místně zvaného quetzal. Tohoto jedinečného a plachého tvora a symbol dávných starověkých civilizací jsme spatřili během našeho putování mlžným horským pralesem v přírodní rezervaci Monteverde, která se nachází v centrální hornaté části středoamerické Kostariky, v průměrné nadmořské výšce 1 500 m. Je to jedna z nejzachovalejších lokalit Kostariky věrna svému jménu – Monteverde, v překladu Zelená hora.

Kvesal chocholatý patří do řádu trogonů (*Trogoniformes*) a obývá horské mlžné lesy v nadmořské výšce 1 500–2 500 m ve Střední Americe, a to od mexického Chiapasu po západní Panamu. Popsány byly dva poddruhy – *P. mocinno mocinno*, z horského pásu Středoamerické Kordillery od Sierra Madre de Chiapas v jižním Mexiku přes Guatemalskou a Honduraskou vysočinu až po severní Nikaraguu, a *P. mocinno costaricensis*, jenž žije v izolovaném pásu Kordillery na území Kostariky a Panamy. Předělem mezi jejich areály je příkopová propadlina Nikaragujské deprese s jezery Managua a Nicaragua. Morfologické a behaviorální rozdíly mezi těmito poddruhy nejsou výrazné, *P. mocinno mocinno* má jen např. delší ocasní pera. S. Solórzano a K. Oyana (2010) však na základě analýzy morfologických znaků, ekologie a hlavně genetických rozdílů navrhuje rozlišovat tyto taxony jako dva různé druhy *P. mocinno* a *P. costaricensis*. Rod *Pharomachrus* v současné době zahrnuje ještě několik dalších druhů kvesalů z Jižní Ameriky: k. přílbového (*P. antisianus*), k. zlatohlavého (*P. auriceps*), k. lesklého (*P. fulgidus*) a k. pavího (*P. pavoninus*). Řád trogonů čítá kolem 39–40 druhů z čeledi trogonovití (*Trogonidae*) v amerických, afrických i asijských tropech. Fossilní záznamy tohoto řádu se datují do doby před čtyřmi miliony let.

Tento ptačí unikát se vyznačuje (jako všichni trogonovití) jemným a hustým nádherně barevným peřím, které chrání jeho velmi tenkou kůži. Kvesal chocholatý je největším zástupcem trogonů, jeho podlouhlé tělo měří kolem 40 cm. Křídla má krátká, ale silná. Pověstná dlouhá ocasní pera samců (ve skutečnosti jde o svrchní ocasní krovky; ocas trogonů bývá stupňovitý) dosahují 70–90 cm a za letu se za ním vlní. Kvůli této okrasné vlečce mají samci nezvyklý způsob vzletu. Aby si ji nepoškodili při startu o větve, musí nejprve odskočit dozadu a pak teprve vzlét-

nou. Uspořádání prstů u nohou je též výjimečné – první a druhý, tedy zadní a vnitřní, kratší olivově šedé prsty míří dozadu, zatímco delší třetí a čtvrtý (tj. prostřední a vnější) prsty dopředu. Noha je tedy heterodaktylní, podobně jako u papoušků nebo šplhavců, u kterých ale dopředu směřují druhý a třetí prst a dozadu první a čtvrtý prst. Nohy kvesalů jsou velmi slabé, k chůzi nevhodné, přizpůsobené k pobytu na větvích a sedavému způsobu života v korunách stromů. Barva jemného peří je zářivě smaragdově zelená, tedy dokonale ochranné zbarvení v podmínkách stále mokré a lesklé zelené vegetace. Podobně jako u kolibříků se mění s dopadem úhlu světla v duhové odstíny modré, fialové, zlaté nebo tyrkysové. Peří na hrudi a břichu je karmínově rudé, ježatá chocholka na hlavě ve tvaru přílby je zlatotyrkysová, spodní ocasní pera jsou bílá. Tři velmi dlouhá ocasní pera samců mají barvu zlatozelenou s fialovým nádechem. Barva samic je podobná, ale méně výrazná, bez dlouhých ocasních per a hřebenu na hlavě. Jsou tmavě zelené a šedé, na hrudi mohou být tlumeně červené.

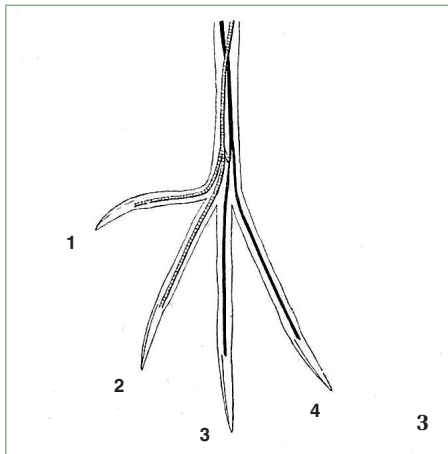
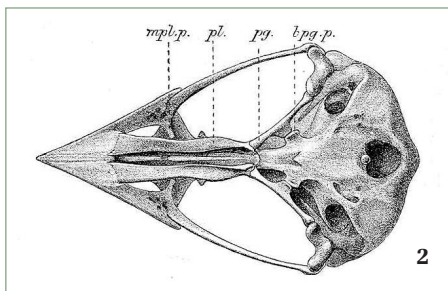
Hlavu na krátkém krku dokáže kvesal otáčet v úhlu 270° podobně jako sovy. Je to pohyb velice nezvyklý, pomalý a souměrný, jako by se hlava natahovala klíčkem. Oči mají tvar velkých lesklých černých korálků a přizpůsobují se snadno šeru. Hlasový projev kvesala je zřetelný, melodický, skládá se z jednoslabičných tónů v různých sekvencích, většinou sestupných a vzestupných, podobných písťalce nebo kňourání štěněte. Často se monotónně opakuje. Výrazné volání je možno slyšet především v období toku, kdy sameček poletuje kolem samice s roztaženou ocasní vlečkou a snaží se ji upoutat tancem a hlasitým zpěvem. Mimo období toku ho zaslechneme jen velmi málo, především v době úsvitu a soumraku, kdy se ozývá teritoriálním voláním znějícím jako písťalce střídající prudce dva tóny.

Dospělí ptáci se živí hlavně ovocem, převážně plody divokého avokáda (*Persea* spp.) a dalších druhů z čeledi vavřínovitých (*Lauraceae*), např. z rodů *Phoebe*, *Nectandra* nebo *Ocotea*. Jejich semena pak roznášejí v trusu. Nepohrdnou však ani malými ještěřmi, žábami nebo hmyzem. Na kořisti číhají dlouho nehnuté ve skrytu listoví, pak pomalu vzlétnou a obratně ji chytí. Plody trhají rovněž v letu, aniž by usedli. U ostatních druhů trogonů převažuje spíše hmyzožravost, dospělí kvesalové jsou ale hlavně fruktivorní (plodožraví). V korunách stromů mají přirozenou zásobárnu vody zachycenou ve středové růžici listů bromeliovitých.

Krátký silný zobák mají samci žlutý, samice černý. Význam zobáku je obsažen ve slově trogon, což v řečtině znamená hloubení. Je pro ně důležitým nástrojem při budování hnízd, která si stavějí jen ve ztrouchnivělých a mrtvých stromech a ve vyšších nadmořských výškách, kam se během hnízdění (březen – červen) uchylují. Hloubí hnízdní dutiny, kde samice snáší přímo na holé dno dvě bleděmodrá vejce. Během inkubace se střídají oba rodiče, samec sedí zády k otvoru a dlouhá ocasní pera vyčnívají z dutiny ven jako vlnící kapradiny. Inkubační doba trvá kolem 18 dní. Mláďata se rodí holá, se zavřenými očima a na zápěstí mají zakrnělý rudimentární dráp, který v průběhu dospívání mizí. O mláďata se starají oba rodiče a krmí je zprvu hlavně hmyzem i drobnými obratlovci, později spíše plody. Někdy v péči o potomstvo pokračuje jen samec, protože samice je občas zanedbává nebo je úplně opouští. Mláďata po vylétnutí žijí ještě nějaký čas s rodiči. Jejich úmrtnost je velmi vysoká, až 80 % se nedožije dospělosti. Mezi přirozené nepřátele kvesala patří dravci a sovy, ale i veverka, lasice nebo medvídkovité šelmy kynkažu.

Hlavní hrozbou pro kvesala ale představuje změna prostředí způsobená člověkem a pytláctví. S úbytkem deštných lesů a pří-

livem lidí je jejich populace silně ohrožena. Nedávné experimenty ukázaly, že kácením deštných a mlžných lesů vzrůstá průměrná teplota krajiny, což má nepříznivý vliv na plodnost stromů čeledi vavřínovitých. Tyto druhy vyžadují vysoké nadmořské výšky, nižší teploty a značnou vzdušnou vlhkost. Horské lesy se stále více kácují a přeměňují na pastviny pro dobytek či políčka kukuřice a kakaových bobů, nebo se stávají výhodným artiklem dřevorubců. Bez chráněného přírodního biotopu by byl tento vzácný ptačí druh odsouzen k zániku. I proto vzniklo v zemích jeho výskytu několik rezervací speciálně na ochranu kvesalů (viz také Živa 2004, 4: 174–175). A v Kostarice byl vytvořen celý rozsáhlý systém národních parků a rezervací. V současné době je kvesal chocholatý zařazen do červených seznamů ohrožených druhů a Úmluvy o mezinárodním obchodu ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin (CITES). Přesné stavy populace kvesalů ve volné přírodě však dosud nejsou známy především kvůli životu vysoko v nepřehledných korunách stromů.

V zajetí lze tohoto ptáka chovat nesmírně obtížně, většinou v klecích rychle hyne, protože potřebuje specifické mikroklima – nepříliš vysokou denní teplotu, výrazné poklesy noční teploty a především vysokou vzdušnou vlhkost (80–100 %). Programem na záchranu kvesala se v současnosti zabývá Mexická národní univerzita, zatím však nepříliš úspěšně, odchovy se podařily velmi vzácně.

Starověký mýtus

Quetzalcoatl neboli Opeřený had, tak zní starověké jméno jednoho z nejposvátnějších bohů starých Aztéků a Mayů, jenž byl duchovním symbolem velikosti a síly jejich říší. V jazyce Nahuatl znamená slovo quetzal krásné pero, coatl je had a určuje tomuto vzácnému ptáku roli Božího posla, nositele míru, jednoty nebe a země,

spojení světa pozemského (had symbol vody, Země) a duchovního (pták symbol vzduchu, Nebe). Připomínkou hada může být i letící ptačí silueta, neboť se svou dlouhou ocasní vlečkou podobá vlnícímu se hadímu tělu. Zelená barva byla barvou královskou, proto členku z jeho dlouhých ocasních per směli nosit během náboženských slavností jen členové panovnických rodin, šlechty a vysoce postavení kněží. Indiáni žili s těmito ptáky v jakémsi přátelském soužití, samci byli chytáni jen pro získání smaragdových ocasních per. Poté byli bez úhony vypouštěni na svobodu, kde jim během tří let pera opět dorostla. Každý, kdo se provinil smrtí kvesala, byl zabít. Až s příchodem španělských dobyvatelů byly zahubeny stovky kvesalů pro jejich nádherné peří žádané v Evropě.

Kvesal je hrdinou mnoha indiánských legend a symbolem svobody indiánů v Mexiku a Střední Americe. Jedna legenda vypráví o bitvě španělského dobyvatele Pedra de Alvarada s mayskými bojovníky prince Tecum Umána v r. 1524. V ní mayský princ a jeho 30 000 bojovníků podlehl palebné síle Španělů. Během bitvy kvesal hlasitě křičel, létal španělským dobyvatelům nad hlavou a zaháněl je klováním. Když Tecum Uman umíral, posvátný pták klesl tiše na jeho tělo a pokrýl ho svým peřím. Ptačí náprsenka se obarvila princovou krví a její karmínová barva tímto připomíná statečnost indiánských obyvatel v boji za nezávislost.

Kvesal chocholatý se stal později symbolem mnoha států Latinské Ameriky, např. v Guatemale je ptákem národním – jeho jménem se označuje státní měna quetzal, místo má ve státním znaku a na vlajce této země, v názvu měst (Quetzaltenango), ulic i na poštovních známkách.

- 1 Samec kvesala chocholatého (*Pharomachrus mocinno costaricensis*) z horského mlžného pralesa Monteverde v Kostarice
- 2 Lebka trogonovitých (zespodu)
- 3 Nezvyklé uspořádání prstů trogonů – první a druhý prst míří dozadu. Upraveno podle: R. B. Sharpe (1891)
- 4 Vysoká druhová rozmanitost vegetace v horském lese Monteverde
- 5 Rezervace Monteverde poskytuje prostředí řadě vzácných druhů ptáků – samec arassari smaragdového (*Aulacorhynchus prasinus*) na kmeni v blízkosti hnízdní dutiny.
- 6 Členka aztéckého panovníka Moctezumy II. ze 400 per kvesala. Snímky V. Patrovské-Vernerové a J. Patrovského